

Baróti Szabó Dávid: Jer, magyar lantom

ÖSSZEÁLLÍTOTTA, A SZÖVEGEKET GONDOZTA, AZ UTÓSZÓT ÍRTA
S A NÉV- ÉS SZÓMAGYARÁZATOKAT KÉSZÍTETTE ZALABAI ZSIGMOND

Századunkban a különféle szaktudományok története azt mutatja, hogy – kölcsönös összefüggésük, egymásra utaltságuk és a határterületen mozgó diszciplínák együttműködése ellenére is – egy-egy tudományágon belül újabb és újabb szakok bontakoznak ki és válnak önállóvá, s ennek következtében egyre kevesebb lesz azoknak a száma, akik otthonosan mozognak akár egy-egy önálló tudományterület (pl. a néprajz, nyelvtudomány, történelem stb.) ismeretanyagában, és még kevesebb az olyan kutató, akinek a nevét különböző tudományterületek is jegyzik, s tudományos eredményeit számon tartják és hasznosítják. Röviden szólva: a XX. század aligha nevezhető a polihisztorok korának. S a magyar tudományosságban – az országhatáron belül és kívül – mégis vannak még napjainkban is örvendétes kivételek. Ezen kevesekhez tartozik Zalabai Zsigmond, a pozsonyi Komensky Egyetem Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszékének tanára, akit joggal nevezhetünk poli-

hisztornak, hiszen kutatómunkája nemcsak az irodalomtudományt, a stilsztikát és irodalomkritikát öleli föl, hanem emellett a helytörténetet, faluszociográfiát, néprajzot, sőt – kisebb mértékben – még a nyelvészetet is. Ékes bizonyítékai ennek a *Tűnődés a trópusokon*, a *Mindenekről számot adok* és a *Hazánk a harangszó* című, az 1980-as évek elején megjelent kitűnő könyvei, nem szólva itt különböző tárgykörű cikkeiről, tanulmányairól és egyéb összeállításairól, önálló kiadványairól. Hogy e polihisztorságban milyen okok játszanak közre, mennyire függvénye az egyéni hajlamnak s mekkora benne a közösség, a nemzetiségi, kisebbségi helyzet szerepe, azt nagyon nehéz megítélni. Zalabai tanár úr – a Fábry-díjjal való kitüntetésé kapcsán a vele készített interjúban – a következőképpen vallott erről: „A nemzetiségi kultúra kihívásai, megoldásra váró kérdései, az intézmények hiányából fakadó fehér foltok egyszerűen megkövetelik, hogy a szellemi emberek egy része vállalja a mindenes szerepét. Jó néhány olyan kollégát ismerek, akik valóban egyszemélyes intézménynek tekinthetők, és különböző műfajokban, tudományágakban próbálnak meg válaszolni az említett kihívásokra. ... Az írás rákényszerít arra, hogy az ember polihisztori feladatokat vállaljon magára, és nemcsak a magam pályájáról mondhatom ezt el, ugyanilyen sokműfajú szerző pl. Koncsol László is. Ez az egyik olyan terület, melyet a nemzetiségi írórsors jelöl ki szá-

Lilium Aurum Kft.
Dunaszerdahely

munkra.” (A Hét 50. sz. 1994. XII. 9. 14.)

Zalabai Zsigmond legújabb munkája a „Jer, magyar lantom” című kiadvány, amelyet Baróti Szabó Dávid gazdag életművéből, több mint négyszáz költeményből válogatva állított össze. A kötet gerincét a ciklusokba rendezett költemények alkotják, ezt követi az Utószó, amely a költő életútjával, munkásságával és a kiadvánnyal kapcsolatos fontos tudnivalókat, részletes tájékoztatást foglalja magában. A „Név- és szómagyarázat” c. fejezet hasznos kiegészítésekkel szolgál a költemények jobb megértéséhez, valamint a korszaknak és a költő kortársainak megismeréséhez.

Helyesnek tartom Zalabai azon eljárás módját, szerkesztési elvét, hogy a verseket téma- és élménykörük szerint ciklusokra bontotta, noha maga a költő ezt sohasem alkalmazta. „A versek ciklusokba rendezésével – amint azt a 189. lapon írja – arra törekedtünk, hogy ki- és fölnagyítsuk Baróti különböző arcait, lírájának jellegzetes tematikai-gondolati köreit. A cikluscímeket – egy-egy jellegzetes Baróti-cím, verssor, sortöredék felhasználásával – természetesen nem a költő, hanem mi adtuk. A ciklusokon belül a költeményeket időrendben soroltuk egymás mellé, hogy érzékeltessük a költő élményeinek geneziséit, lírájának fejlődéstörténetét is.”

Az „Utószó”-ban jó áttekintést kapunk Baróti Szabó Dávid életútjáról, hosszú és fordulatokban gazdag, a magyar nyelvterület különböző (egymástól távoli) vidékeihez kapcsolódó életének szakaszairól, valamint költői-műfordítói és tudományos tevékenységéről, legfontosabb műveiről. Mindennek összefoglalása nem csupán irodalomtörténeti (tudományos) szempontból szükséges és hasznos, hanem abban a tekintetben is, hogy az olvasó könnyebben, jobban megérthesse a kötetben található költeményeket. Ugyanilyen szempontból hasznosítható a „Név- és szómagyarázat” című fejezet jó néhány

szócikke is, mégpedig elsősorban azok, amelyek Baróti Szabó kortársaira vonatkoznak, vagy valamely településsel kapcsolatosak. Így pl. remekbe szabott áttekintést találunk a Komáromhoz közeli Virt történetéről és arról a fontos szerepről, amelyet ez a Zsitva-parti kis település a költő életében betöltött, s amelyet a „Virt” c. versében ő maga így jellemezett:

„Sem falu Virt, sem váras, hanem csak négy vagy
[öt házból

Szép csinnal készült nemes ülés. Azzal azonban
Fel nem tesz falu, sem váras. Levegőre Komárom-
Vármegye nem könnyen állít hozzája hasonlót.
Dombonn ül; nagy-messze kilát, nagy-messze
[kilátszik”.

A Virt szócikk egyébként – többek között – arról is tájékoztatja az érdeklődő olvasót, hogy „B. Sz. D. emlékére Virten a határ Pap-dombnak vagy Pap-útnak nevezett része őrzi; itt szokta elmélkedő sétáit végezni. A virti gazdaközösség 1872-ben közadakozásból gúla alakú vörösmárvány síremléket állíttatott tiszteletére, ezzel a felirattal: „Baróti Szabó Dávid / Jézus társasági pap / és magyar Classicus költő / Hamvainak. / Született 1739. ápr. 10-én, / Meghalt 1819. nov. 22-én.” – Virt már fiatalabb korában is vonzó hely volt a költő számára, s még inkább az lett életének utolsó két évtizedében, amelyet ott töltött. Az összeállításban lévő versek között több is akad, amelyben virti élményeiről, s a „már-már idillivé-mítoszivá stilizált” Virthez fűződő érzéseiről vall:

„Én gyönyörűségem. kedves Virt! Vajha

[magammal

Útra vihetnélek, vagy ha nem mozdíthat erőm

[meg,

Révi Komáromból tudnám, kebeledbe kicsalni

A múzsák seregét! Nincs földön iskola, melybe

Könnyebben járnék, s örömebb. Míg tollat

[emelni

Fog kezem, amíglen nyelvem fog szótatot adni,

A dicséretbenn első léssz nálam.”

Ismeretes, hogy a XVIII. században Magyarországon a nyelvjárások iránti érdeklődést az irodalmi népiesség, a felvilágosodás és – nem kis mértékben – a kibontakozó nyelvújító mozgalom váltotta ki. S már a nyelvújítók közül néhányan – szerencsére – azt vallották, hogy az irodalmi nyelvet tájszókkal is lehet és kell gazdagítani. Közéjük tartozott Baróti Szabó Dávid is, aki „Kisded szótár”-ában és „A magyarság virági” című munkájában – sok tájszót, népi szólást és közmondást közzétéve – szép példát is mutatott erre. A magyar nyelv féltő szeretete és dicsérete – búvópatakként – szinte az egész kötet végigvonul (pl. a „Társaságkötés”, az „Abauj vármegye ünnepe napjára”, a „Szabolcs vármegye ünnepére” c. verseiben). Az anyanyelv iránti szeretete és a fennmaradásáért való aggodalma a kiadvány nyitó költeményében is megnyilvánul:

„Serkenj fel, magyar ifjúság! ím nemzeti nyelved,
Egy szép nemzetnek bélyege, veszni siet.
Fogj tollat; kezdj íráshoz; kezdj szóba vegyűlni
Lantos Apollóval nemzeted ajka szerént”

Baróti Szabó Dávid – amint az az „Utószó”-bnól is kiviláglik – életének nyolcvan esztendeje során szülőhelyétől, a háromszéki Baróttól a Komárom megyei Virtig meglehetősen sok helyen megfordult (pl. Egerben, Kolozsvárt, Nagyszombatban, Székesfehérvárott), van olyan település (pl. Besztercebánya, Komárom, Szokolca, Trencsény), ahol egy-két évet töltött, Kassán és Vírten pedig nagyjából két-két évtizedig lakott. Változatos életútja, a magyar nyelvterület egymástól távoli vidékeinek a megismerése hatással volt egész munkásságára, különböző témájú írásaira, s természetesen nyomot hagyott költészetében is. A „Jer, magyar lantom” c. kötetet végigolvasva is azt tapasztaljuk, hogy a különböző tájegységek nyelvjárása kisebb-nagyobb mértékben ezekben a verseiben is tükröződik. Az itt előforduló tájszavainak egy része szűkebb

pátriájából, a Háromszék megyei Barótról és környékéről való, ilyenek pl. a *diszke* 'másodévi bárány', *gyakor* 'sűrű', *gyakor ízben* 'gyakran, sűrűn', *kisded* 'kis, kicsi', *kicsinded* 'kicsi, kicsiny', *majorság* 'baromfi', *vackor* 'vadkörte'. – A XVIII. század végén és a XIX. század elején az elbeszélő múlt mint hagyományos igealak eléggé gyakori volt a korabeli szépirodalomban. Baróti Szabó verseiben is viszonylag gyakran előfordul, s ez valószínűleg összefügg azzal, hogy már anyanyelvjárásában megismerte ezt a sajátos igealakot. „A magyar huszárokhoz” c. költeményének egyik sorában két adatot is találunk az elbeszélő múltra: „Nem *juta* megszaladott seregünk, s új rendbe nem *áll*”. – Életének több mint felét Baróti Szabó Dávid a Felvidéken töltötte, érthető tehát, hogy erről a tájegységről jó néhány tájnyelvi elem is fölbukkan verseiben. Ezeknek egy része csallóközi, Komárom környéki nyelvjárási eredetű, ilyen pl. az *l*-ezést mutató *dölfös*, a zárt *i*-ző *dúcsíret*, *kímli* és a *hegyette* 'fölte' tájszók; más része pedig palócos jellegű, ilyenek pl. a *megett* 'mögött' és a nyílt *ó*-zó *gyanós* 'gyanús', *kátyók* 'kályúk' és *odó* 'odú' szóalakok. – Érdekes véletlen, hogy a „Szőlőből megjövetel” című költeményében a *hajdina* (*Fagopyrum vulgare*) megnevezésére – egymáshoz közeli sorokban – az anyanyelvjárásából megőrzött, román eredetű *haricska* tájszót és a Felvidéken megismert, a szlovákra visszavezethető *pohánka* lexémát használja. – Nem jelentéktelen azoknak a szóalakoknak, archaikus elemeknek a száma sem, amelyek alak- és/vagy jelentéstörténeti szempontból figyelemre méltóak. Ilyenek pl. a jövő idő kifejezésére szolgáló – *and*, *-end* jeles formák, például *adand*, *hozand* és *követendi*, valamint a *mondjadssza* és a *jerssze -sza, -sze* nyomósító elemmel bővült igealakok. – Végül a kötetben található lexémák közül néhány olyat említek meg, amely jelentése és/vagy hangalakja miatt érdemel különös

figyelmet. Ilyenek pl. a következők: *eltárgyaz* 'eltalál, megcéloz', *ib-nyáj* 'juhnyáj', *írott konty* 'színes, cifra turbán', *körtvély* 'körte', *ölyű* 'ölyv', *tanya* 'halásztanya, halászhely', *tegetlen* 'minap, múltkor, nemrégiben', *téltúl* 'itt-ott'. – Az itt felsorolt példák nagyrészt a „Név- és szómagyarázat” c. fejezetben is szerepelnek. Ezeknek kiválogatásáról és értelmezéséről az a vélemény alakult ki bennem, hogy Zalabai Zsigmond e téren is alapos és gondos munkát végzett. Némelyik szócikkhez részletesebb magyarázatot fűzött, így pl. a „Tisztelendő József István úrhoz” című költeményben előforduló „*kucsmát már négy, már hat ökörre teszem*” szó-láshoz a következőt: „*Ezen szólás módja, mivel már elhatalmazott, a versben is elcsúsztat*” – kommentálja B. Sz. D. 1802-es kötetében a fönti fordulatot. Mindamellert e szólásmondás ma már nem annyira „*elhatalmazott*”, hogy ne szorulna magyarázatra: a „*Nem ér egy molyette kucsmát*” szólás ellentétes jelentéséről van szó; értelme annyi mint: *kitűnően, jól megy a sorom*”.

Ismeretes, hogy az utóbbi években Európának ezt a térségét sok egyéb hasonlóság mellett az a sajnálatos közös vonás is jellemzi, hogy – szinte bármelyik országról van is szó – egyre nehezebb tudományos munkát megjelentetni és eladni. Éppen ezért örvendetes az a példás együttműködés, amelynek révén Zalabai Zsigmondnak a valóban hézagpótló összeállítása, a „Jer, magyar lantom” c. Baróti-kötet napvilágot láthatott. A kitűnő versválogatásért és azoknak ciklusokba rendezéséért, a költeményekhez kapcsolódó tanulmányért és a hozzáértő magyarázatkért Zalabai Zsigmondot illeti dicséret, de minden elismerést megérdemelnek a kiadást támogató települések önkormányzatai és mindazok, akik valamiképpen hozzájárultak a kötet megjelentetéséhez. A könyv gondos és szép kiállítása a Liliium Aurum munkáját dicséri.

Szabó József

MAGYAR A februári számunk tartalmából

NAPLÓ Válogatás a mai német irodalomból (Günter Grass, Reiner Kunze, Hans Magnus Enzensberger)

Bisztray Ádám, Ferenczes István, Nagy Gáspár, Tóth Krisztina versei
Fehér Béla vígjátéka

Salamon Konrád a társadalmi önismeretről

Mohás Livia és Kodolányi Gyula esszéje

Irodalmi fejtörő

Kritika Filip Tamás, Lengyel Balázs és Nagy Zoltán Mihály könyvéről

A folyóirat megrendelhető: 1406 Bp. Pf. 15.